

KATARINA LUKETIĆ

Balkan: od geografije do fantazije

Algoritam, Zagreb, 2013, 464 str.

MAJA VALENTIĆ

‘Balkan: od geografije do fantazije’ prva je autorska knjiga urednice, književne kritičarke i esejistice Katarine Luketić. Zamišljena kao prva sveobuhvatna studija balkanizma, napisana je s namjerom dekonstruiranja prevladavajućih simplificiranih i stereotipnih naracija o Balkanu i uspostavljanja literarnog dijaloga s drugim autorima i teorijama o Balkanu i balkanizmima. Osim toga, autorica nastoji pridonijeti prihvaćanju kompleksnosti i hibridnosti naših identiteta, kao i smanjenju identitetskih tenzija i inzistiranja na ‘čistim’ identitetima.

Podijeljena je u dvije velike cjeline: ‘Imaginariji i identiteti’ te ‘Glasovi i slike’. U prvom dijelu autorica najprije ukazuje na postojanje imaginativnih predodžbi, binarnih opreka i esencijalističkih naracija o Balkanu, koje ujedno i obilježavaju balkanistički diskurs. Ističe kako su diskursi o Balkanu ‘fiksirani i trajni, atemporalni i široko primjenjivi, i u njima se često nešto što postoji u određenom povijesnom vremenu izdvaja i tumači kao nešto ‘prirodno’ i ‘normalno’, nešto što postoji u svakom vremenu’ (Luketić, 2013: 25).

Tijekom posljednja dva stoljeća geografsko određenje Balkana postalo je neodvojivo od simboličkoga i metaforičkoga, a određujuću ulogu u definiranju Balkana prije imaju odnosi političke, ideološke i društvene moći, geopolitika, sfere interesa, oblici kolonizacije nego veličina, smještaj, prirodna obilježja, povijesna dinamika itd. Imaginativna geografija Balkana formira se s obzirom na odnose između Europe i Azije, Zapada i Istoka, tzv. prave Europe i Balkana kao navodne periferije. Luketić naglašava kako je u antici sjever Europe smatran barbarskim prostorom, dok je jug (Grčka, mediteranske i maloazijske kulture, a samim time i Balkan, iako tako nije bio imenovan) označavao kulturni napredak i moć. Od vremena kad se kršćanska Europa počela sukobljavati s nekršćanskim narodima na istoku i jugu, Sjever se počeo predstavljati kao civilizacija, a Jug se percipirao divljim, opasnim i neistraženim. ‘Na tako postavljenu dualnost narednih se stoljeća nadovezala i ona Istok – Zapad, koja je u današnjem vremenu postala dominantnija, i time opasnija’ (Luketić, 2013:15).

Povijesna prisutnost Osmanlija, tj. način na koji se njihova vlast predstavljala i tumačila na Zapadu te borba za dominacijom nad prostorima koji su se počeli oslobađati od osmanlijske vlasti, bila je ključna za formiranje negativnog imaginarija o Balkanu. Od sredine 19. stoljeća Balkan se smatra najproblematičnijim i najprimitivnijim dijelom Europe, esencijalno divljim, mračnim, opasnim i zaostalim prostorom periferije ili ne-Europe. Uz njega se vežu sintagme kao što su: ‘bure baruta’, ‘divlji Balkan’, ‘vječna mržnja’, ‘kotao povijesti’ itd. S druge strane, Balkan se iz zapadnjačke perspektive ponekad predstavlja i

zamišlja kao uzbudljiv i egzotičan prostor gdje se doživljavaju avanture kakve se u zapadnom, civiliziranom svijetu ne mogu iskusiti. 'No u oba slučaja – i kad se s gađenjem želi s njega pobjeći i kad se na njega dolazi kao na uzbudljivi safari – Balkan se ozbiljuje uglavnom kao fantazija: prostor onkraj normalnoga i civilizacijski prihvatljivoga' (Luketić, 2013: 16).

Balkan se obično percipira kao jedinstven, identitetski i kulturno homogen prostor i on služi kao jedno od temeljnih distinktivnih obilježja u konstruiranju kolektivnoga europskog identiteta. Europa se postavlja kao mjera civiliziranosti i razvoja u odnosu na barbarski i zaostali Balkan. Povijest Europe nastoji se interpretirati u duhu prosvjetiteljstva, kao napredovanje prema demokratskim vrijednostima u sklopu kojeg su ratovi i nasilje ponekad bili nužnost. Povijest Balkana interpretira se mitski i fatalistički – Balkan karakterizira vjekovna mržnja i neprijateljstvo, on je osuđen na stalno prebivanje u predmodernom dobu, na nasilje i primitivizam. Iz europske vizure, Balkan je negativan pojam, ali često je jednako negativan i u balkanskom poimanju, koje se ugleda na europsko. 'Balkan je – glasi prva postavka suvremenih balkanologa – obilježen kao Drugost najprije u odnosu na Europu i Zapad, i to u političkom, nacionalnom, ideološkom, vjerskom i kulturnom smislu, ali – rjeđe se priznaje – on proizvodi Drugost i unutar sebe' (Luketić, 2013: 18).

Osim odnosa Europe prema Balkanu, autorica se bavi i odnosom Balkana prema Balkanu pridajući posebnu pozornost imaginacijama i identitetskim naracijama u Hrvatskoj u posljednja dva desetljeća. Naglašava kako su i na Balkanu predodžbe o Balkanu obilježene negativnim imaginarijem. Balkan se nastoji potisnuti, njemu se ne želi pripadati, izvor je kolektivne neuroze kod gotovo svih naroda koji žive na balkanskom prostoru. Zbog toga se za Balkan stalno nastoje pronaći odgovarajući zamjenski pojmovi poput Jugoistočna Europa, središnja Južna Europa, južna Srednja Europa itd., a u novije vrijeme, na inicijativu Europske unije, ustalio se novi pojam Zapadni Balkan, koji bi trebao ublažiti negativne konotacije koje je tijekom vremena poprimio sam pojam Balkan.

Za sve ovdašnje narode Balkan je negdje drugdje, negdje istočnije – 'za Slovence Balkan počinje u Hrvatskoj, za Hrvate u Srbiji ili Bosni, za Srbe u Bosni i na Kosovu među albanskim, muslimanskim stanovništvom. Muslimansko stanovništvo Bosne najčešće ignorira naraciju o Balkanu ili je potiskuje kao nevažnu za svoj nacionalno-vjerski identitet, dok Makedonci nemaju velikih problema identificirati se s balkanstvom kao Slovenci ili Hrvati, ali zato i oni imaju svoje Druge, svoje simbolički 'balkanske' (Luketić, 2013: 135).

Luketić dodaje kako od devedesetih godina 20. stoljeća Balkan za hrvatsko društvo predstavlja ključni pojam u konstruiranju nacionalnog identiteta i ujedno njegovu najsnažniju društvenu traumu. Oblikovanje homogenoga nacionalnog identiteta temeljilo se na težnji za približavanjem Europi i razlikovanjem od Balkana (Jugoslavije, Srbije i nekih drugih susjeda). Hrvatski zazor od Balkana početkom devedesetih simbolički je označilo preimenovanje zagrebačkog kina Balkan u kino Europa, a pratila ga je promjena naziva nekih

trgova, ulica, prolaza itd. No bez obzira na težnje vladajućih elita za odvajanjem od Balkana, Luketić smatra da je Hrvatska i geografski i kulturno i identitetski, uz ostale odrednice, i balkanska zemlja.

Potrebno je spomenuti i kako autorica, ukazujući na slike koje o Balkanu stvara Zapad i slike koje Balkan sam o sebi stvara, pritom navodi mnoštvo primjera, izvora i citata. U prvom, a osobito u drugom dijelu knjige detaljno obrađuje imaginacije koje su se stvarale i prenosile u različitim tekstovima književnosti, publicistike, medija, u filmovima, glazbi te umjetničkim projektima. Iako se popularna kultura često otpisuje kao predmet istraživanja zbog navodne kratkotrajnosti i trivijalnosti, autorica pokazuje kako upravo pop-kulturni sadržaji igraju vrlo bitnu ulogu u proizvodnji i nadograđivanju stereotipa i esencijalizama o Balkanu. U knjizi se analizira predstavljenost Balkana u nekim poznatim i popularnim djelima kao što su 'Vremenski stroj' H. G. Wellsa, 'Drakula' Brama Stokera, 'Ubojstvo u Orijent-Expressu' Agathe Christie, u akademskim radovima i knjigama o Balkanu i balkanizmima, u novinskim člancima i medijskim istupima tzv. hrvatskih (i ne samo hrvatskih) liberalnih intelektualaca, u turističkim vodičima, u brojnim putopisima (od kojih je najpoznatiji 'Crno janje i sivi sokol' Rebecce West iz 1941. godine) i diplomatskim knjigama o Balkanu, u filmovima Emira Kusturice i glazbi Gorana Bregovića, turbofolku itd.

Zaključno, 'Balkan: od geografije do fantazije' knjiga je koja analizira značenja pojma Balkan i detektira kontekste u kojima se ta značenja javljaju. Riječ je o ambiciozno zamišljenoj knjizi, u kojoj autorica jasno, sistematično i iscrpno izlaže istraživačke i analitičke te vlastite kritičke uvide. Također, radi se o knjizi koja nas izaziva na propitivanje mnogih ideja i stajališta koja nam se nadaju kao prirodna, zdravorazumska, činjenična. Zbog interdisciplinarnog karaktera knjige, zbog njezine aktualnosti, društvene relevantnosti, jasnoće stila te mnoštva zanimljivih primjera, preporučila bih je ne samo onima koji djeluju unutar društveno-humanističkih krugova, nego i svima ostalima zainteresiranima za tematiku.